

Identification of the Philosophical, Active, and Material Causes in the Military Thought of Prophet Muhammad during His Campaigns

Mohammad Hassan Dehghan

Associate Professor of Future Studies Management, Supreme National Defense University, Tehran, Iran.

Reza Yadollahi

Assistant Professor, Army Command and Staff University, Tehran, Iran.

Hamed Mehrabadi

Ph.D. in Strategic Defense Sciences, National Defense University; Director of the Strategic Foresight Think Tank, IRGC, Tehran, Iran.

Mohammad Reza Rezaloo

Ph.D. in Military Thought, National Defense University; Researcher at the Army Strategic Studies Center, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: m.rezaloo00@sndu.ac.ir

Abstract

Military thought, as a subset of social thought, emerges from the rational reflection and analytical reasoning of military thinkers, shaping how societies and leaders approach issues of defense and conflict. Prophet Muhammad, as the supreme exemplar in Islam, offered profound insights and guidance regarding jihad and defense, particularly through his military campaigns. This study seeks to identify the philosophical, efficient (active), and material causes underlying these campaigns. The research employed a mixed qualitative–quantitative methodology. In the qualitative phase, content analysis was used to extract key concepts, while in the quantitative phase, Content Validity Index (CVI) and Content Validity Ratio (CVR) questionnaires were administered to validate the identified indicators and dimensions of Prophet Muhammad's military thought. These dimensions constitute the foundational framework of his military strategy, reflecting the deep interconnection between belief, intellect, and practice. The findings revealed four major dimensions: supernatural executors, including divine agents, angels, and natural phenomena such as the earth, sky, and wind; human executors, encompassing the Prophet himself, senior and subordinate commanders, the Muslim community—including the Ansar and Muhajireen—and psychological operations units; infrastructural factors, such as the availability of weapons and equipment, logistical readiness, treaties and alliances, and the concept of a resistance-oriented economy; and environmental factors, including geographical conditions and climate. Collectively, these elements reveal the multidimensional nature of Prophet Muhammad's military thought, demonstrating the integration of philosophical, spiritual, human, and material principles in the planning and execution of his campaigns.

Keywords: Military Thought, Prophet Muhammad, Efficient Causes, Material Causes, Military Campaigns

شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) در غزوات

محمد حسن دهقان

دانشیار مدیریت آینده‌پژوهی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

رضا یداللهی

استادیار دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران، تهران، ایران

حامد مهرآبادی

دکتر علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی، مدیر اندیشکده دیده‌بانی راهبردی سپاه، تهران، ایران

محمد رضا رضالو

دکتر اندیشه نظامی دانشگاه عالی دفاع ملی، پژوهشگر مرکز مطالعات راهبردی آجا، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: m.rezalou00@sndu.ac.ir

چکیده

اندیشه، فرایندی است که عقل، ابزار محوری آن است و اندیشه‌ورزی، حرکت ذهنی و مرور معلومات و دانش‌های حاضر برای دستیابی به مجهولات و روشنایی بخشیدن به آن‌ها است. در این میان اندیشه نظامی به‌عنوان بخشی از اندیشه‌های اجتماعی ماحصل تفکر اندیشمندان در امور نظامی است؛ اندیشه نظامی بیانگر طرز تلقی مکاتب، نظام‌های سیاسی، اندیشمندان و نوع نگرش آن‌ها به مسائل و موضوعات نظامی است و حضرت محمد (ص) نیز به‌عنوان بهترین الگوی شخصیت اسلام در عرصه‌های مختلف، دستورها و بیاناتی داشته‌اند، یکی از مهم‌ترین اندیشه‌های ایشان در بحث جهاد و دفاع، غزوات این پیامبر بزرگ الهی است. هدف از انجام این تحقیق شناسایی علل فلسفی فاعلی و مادی غزوات حضرت محمد (ص) است. مقاله حاضر از رویکرد آمیخته کیفی- کمی تبعیت می‌کند که در مرحله تحلیل کیفی از روش تحلیل محتوی بهره گرفته شده و در مرحله تحلیل کمی به‌منظور اعتبارسنجی شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) از فرم CVI و CVR در قالب پرسش‌نامه محقق‌ساخته استفاده شده است. براساس علل فلسفی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) علل فاعلی شامل مؤلفه مجریان ماورایی با شاخص‌های مأموران، قوای الهی و ملائکه، جنود الهی (زمین، آسمان، باد و ...) و مؤلفه مجریان انسانی با شاخص‌های حضرت محمد (ص)، فرماندهان سریه، فرماندهان زیردست، مسلمانان شامل انصار، مهاجر و سایرین، نیروهای جنگ روانی مسلمانان است. علل مادی شامل مؤلفه عوامل زیرساختی با شاخص‌های تجهیزات و سلاح‌ها، آماد و لجستیک، پیمان‌نامه‌ها، اقتصاد مقاومتی و مؤلفه عوامل محیطی با شاخص‌های موقعیت جغرافیایی و شرایط جوی است.

کلیدواژه‌ها: اندیشه نظامی، حضرت محمد (ص)، علل فاعلی، علل مادی، غزوات

مقدمه

یکی از نیازهای اساسی و اولیه آدمی دفاع و امنیت است. دفاع و امنیت قبل از آنکه در قالب فلسفه‌ها و اندیشه‌های انسانی یا قوانین و مقررات بشری یا احکام و حدود الهی درآید، امری فطری و طبیعی است. فطری بودن آن نیز از اینجا سرچشمه می‌گیرد که دفاع اساساً امری انسانی و برتر از آن، امری حیاتی هست؛ یعنی امری است که حیات و بقا بدان بستگی تمام دارد. همچنین انسان عاقل به پیروی از خرد و عقل، در جهت دفاع از خود به اندیشه، اختراعات نظامی، ساخت و تولید و گسترش ابزار و سلاح نظامی و تلاش برای به‌کارگیری مناسب‌تر آن در جنگ و مقابله با دشمن دست یازید و اقدامات فوق پایه‌گذار اندیشه نظامی گردید. اندیشه نظامی تفکری است که به‌صورت قاعده‌مند و توأم با انسجام درون گفتمانی به بررسی مسئله بقای مادی و معنوی یک جامعه پرداخته تا آن را در برابر خطرات و تهدیدات نظامی خارجی ایمن نماید و در جهت حصول به امنیت و تأمین منافع آن به چاره‌جویی پردازد (زهدی، ۱۴۰۱: ۱۶). اندیشه نظامی، مجموعه‌ای کلی از عقاید و ایده‌ها است که الهام‌بخش طراحان سیاست دفاعی و راهبرد نظامی است. اندیشه نظامی در پی یافتن پاسخی برای این پرسش اساسی است که چگونه می‌توان کشور را در برابر تهدیدهای نظامی و غیرنظامی مصون و محفوظ نگه داشت و بر دشمن پیروز شد؟ (عسگری، ۱۳۹۱: ۳).

کشورها بدون اندیشه نظامی منسجم و کارآمد، در سیاست‌ها و راهبردهای خود از ثبات و انسجام کافی برخوردار نخواهند بود. اندیشه نظامی به‌عنوان مجموعه‌ای از عقاید و ایده‌ها در خصوص دفاع و جهاد، به دنبال پاسخ به این سؤال است که چگونه می‌توان کشور را در برابر تهدیدات نظامی محفوظ نگه داشت. موضوع «جهاد و دفاع» در اسلام، که خود برگرفته از اندیشه نظامی است، از نیازهای اساسی بشر به شمار می‌رود. درک صحیح و جامع از این موضوع به‌ویژه در شرایط کنونی که کشورها با تهدیدات و چالش‌های متنوعی مواجه‌اند، بیش‌ازپیش ضروری است.

اندیشه نظامی در اسلام، به‌ویژه در سیره پیامبر اکرم حضرت محمد(ص)، یکی از محوری‌ترین مباحث در تاریخ و تمدن اسلامی به شمار می‌آید. آیات قرآنی و روایات

معصومین^(ع)، مبنای اصلی این اندیشه را شکل می‌دهند و به ما کمک می‌کنند تا درک بهتری از مفهوم دفاع و جهاد در اسلام پیدا کنیم. به‌ویژه آیه «أَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ...» (انفال: ۶۰) به‌عنوان یک فرمان الهی در زمینه آمادگی نظامی، بر اهمیت و ضرورت اندیشه نظامی تأکید دارد.

در دوران معاصر، چالش‌های امنیتی و تهدیدات نظامی متنوعی وجود دارد که کشورها را به اتخاذ راهبردهای مؤثر و کارآمد در زمینه دفاعی ملزم می‌کند. در این راستا، توجه به اندیشه‌های نظامی حضرت محمد (ص) می‌تواند راهگشا باشد. با توجه به اینکه بسیاری از مکاتب نظامی در جهان، به دلایل مختلف از جمله فقدان یک مبنای اخلاقی و دینی، باعث ناامنی و بحران‌های متعدد شده‌اند، سؤال اساسی این است که بهترین الگوی اندیشه نظامی چیست و چگونه می‌تواند به حفظ امنیت و صلح در سطح بین‌المللی کمک کند؟

تحقیق در زمینه علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) به دلایل متعددی اهمیت دارد. نخست، تاریخ صدر اسلام مملو از حوادث نظامی و جنگ‌های مسلحانه است که نوع اندیشه نظامی حاکم بر این جنگ‌ها مبتنی بر اصول و مبانی خاصی بود. بررسی این اصول می‌تواند به تدوین دکترین نظامی جمهوری اسلامی ایران کمک کند و به ارتقاء دانش در حوزه دفاعی و امنیتی بینجامد. از سوی دیگر، بی‌توجهی به این موضوع می‌تواند منجر به عدم بهره‌مندی فرماندهان نظامی از اندیشه‌های ناب حضرت محمد (ص) گردد. در صورت فقدان چنین تحقیقاتی، ممکن است فرقه‌های نوظهور و ناهمگون به دستاویز اندیشه‌های نادرست و غیرمنطقی تبدیل شوند، که این امر می‌تواند به ضعف جبهه مقاومت در برابر تهدیدات جهانی منجر گردد.

هدف این تحقیق، تبیین علل فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص)، به‌عنوان یک الگوی مؤثر در دفاع و جهاد است. این تحقیق با پاسخ به سؤالات: ۱. علل فاعلی اندیشه نظامی پیامبر عظیم‌الشان اسلام، حضرت محمد (ص) براساس غزوات کدامند؟ ۲. علل مادی اندیشه نظامی پیامبر عظیم‌الشان اسلام حضرت محمد (ص) براساس غزوات کدامند؟ قصد دارد گام مؤثری در راستای بهره‌مندی از آموزه‌های اسلامی در حوزه نظامی‌گری و دفاع بردارد.

۱. پیشینه پژوهش

پس از بررسی پایگاه‌های داده‌های علمی و منابع مطالعاتی داخلی و خارجی، برخی از عناوین یافت شده مرتبط از لحاظ موضوع یا نحوه مطالعه، شامل دو مورد رساله، سه عنوان مقاله داخلی و دو عنوان مقاله خارجی است که به شرح پیش‌رو مورد بررسی و استفاده قرار خواهد گرفت.

رساله دکتری: تبیین اندیشه نظامی مسیحیت

محقق	احسان سروش کاشانی، سال ۱۴۰۳ دانشگاه عالی دفاع ملی
نتیجه	نتایج حاصل از پژوهش عبارت است از چهار اصل به ترتیب صلح، مهر و محبت و گذشت، نفی جنگ، جهانی بودن مسیحیت و چهار مبنا به ترتیب جنگ دادگرانه، قدرت‌طلبی مسیحیان، عدالت و جنگ، مشروعیت جنگ و سه بُعد به ترتیب نظریه نظامی مسیحیت، فلسفه نظامی مسیحیت، مکتب و ایدئولوژی نظامی مسیحیت و شش مؤلفه به ترتیب قوانین و شیوه‌های جنگ، تعالیم جهاد در مسیحیت، حدود و ثغور صلح در مسیحیت، امنیت اشخاص درگیر جنگ، اموال و محیط زیست در جنگ، حقوق اشخاص بعد از جنگ و شصت و یک عنصر و مفاهیم به دست آمد و در نهایت الگوی اندیشه نظامی مسیحیت شکل گرفت و تبیین گردید.

عنوان پروژه مطالعات گروهی: اندیشه نظامی (اصول، مبانی، مفاهیم و روش‌شناسی)

محقق	دانشجویان دوره دوم تحقیق محور
نتیجه	نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که مبانی اندیشه نظامی از یک زیربنای فکری لازم که ریشه در تاریخ دارد، شکل می‌گیرد. در خصوص اندیشه نظامی هم بیان شده است که اصول همیشه ثابت نمی‌توانند باشند یا به عبارتی دیگر یک اصل تا زمانی ثابت است که اصلی دیگر آن را نفی ننماید. در خصوص روش‌شناسی اندیشه نظامی هم اگرچه در بیان مکاتب ممکن است روش‌های زیادی مورد نظر باشد اما نظر غالب بر این است که روش‌شناسی اندیشه نظامی یک روش فلسفی است که بیشتر به طریق قیاسی یا برهانی شکل می‌گیرد، اگرچه در این زمینه روش استقرایی یا تجربی را نیز نمی‌توان از نظر دور داشت. به هر حال در مسائل راهبردی از روش قیاسی و در مسائل عملیاتی و تاکتیکی از روش استقرایی یا تجربی بهره گرفته می‌شود.

عنوان مقاله: نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی، مدیریتی و رهبری نظامی حضرت علی (علیه‌السلام)

محقق	فریدون عبدی- عضو هیئت علمی دانشگاه افسری امام علی (علیه‌السلام)
نتیجه	نتایج تحقیق نشان می‌دهد که شناخت و درک صحیح اندیشه‌های فرماندهی، مدیریت و رهبری نظامی حضرت علی (ع) حائز اهمیت فراوان بوده و ضمن تحکیم و توسعه قدرت و اقتدار نظامی نیروهای مسلح، باعث افزایش روحیه خودباوری در آن‌ها می‌گردد و نقش اساسی در هوشیاری، بیداری، بصیرت و مقاومت آحاد نیروهای مسلح و پیروان آن حضرت، در برابر نفس شیطانی، دشمنان داخلی و خارجی و سلطه‌طلبان و متجاوزان دارد.

عنوان مقاله: مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم (ص)

محقق	رضا شاهقلیان قهفرخی - دانشگاه افسری امام حسین (علیه‌السلام)
نتیجه	نتایج تحقیق نشانگر این است که چهار شاخص مهم در مدیریت و فرماندهی پیامبر اکرم (ص) نقش بسیار مهمی در پیروزی ایشان در جنگ‌ها داشت که عبارتند از: ۱. استفاده از انواع اصول و روش‌های جنگی؛ ۲. خلاقیت و نوآوری در جنگ‌ها؛ ۳. آمادگی و آموزش فنون جنگی به لشکر و ۴. سازمان‌دهی نیروها و تجهیزات در جنگ‌ها.

عنوان مقاله: راهبرد دفاعی نظام سیاسی اسلام در اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

محقق	اسماعیل خان احمدی و حسن یزدانی (۱۳۹۱) - دعا
نتیجه	راهبرد فوق پنج ظرفیت را برای نظام اسلامی ایجاد می‌کند، که این ظرفیت‌ها با توجه به شاخص‌های بیان شده، عبارتند از: ۱. ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات سخت؛ ۲. ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات نیمه سخت؛ ۳. ظرفیت‌سازی جهت مقابله با تهدیدات جنگ نرم؛ ۴. ظرفیت‌سازی جهت عمق‌بخشی داخلی و ۵. ظرفیت‌سازی جهت عمق‌بخشی خارجی.

عنوان مقاله: اجمالی از اندیشه سیاسی پیامبر اسلام حضرت محمد (ص)^۱

محقق	دکتر محمد سلیمان - دانشگاه لیدز انگلستان
نتیجه	در روزگاری که نژادپرستی، بردگی افسارگسیخته و تبعیض قومی براساس وابستگی‌های ناعادلانه قبیله‌ای عادی بود، پیامبر اسلام (ص) به‌عنوان نمونه‌ای برجسته از نحوه رفتار انسان‌ها با یکدیگر بود و از آنجایی که حضرت محمد (ص) به‌عنوان یک شخص در تمام شئون زندگی و جهت‌گیری‌ها و حتی معاملات کامل بود و هیچ‌کس از نظر احترام و عظمت و بلندی با او قابل‌مقایسه نیست، یادآوری انسانیت ایشان نیز ضروری است. از این‌رو، اگر حضرت محمد (ص) هنوز هم مانند ما انسان است. ارادت او به تأیید برابری، عدالت و نیکی در قلب پیام نبوی او نهفته است، زیرا او به ما می‌آموزد که با اتحاد ربوبیت با خداوند متعال، مسئولیت‌هایی را پیرامون رفتار ما به‌عنوان انسان در جامعه به ارمغان می‌آورد

عنوان مقاله: زندگی حضرت محمد (ص) از نظر نبردها و سفرها^۲

محقق	حسین گوکالپ ^۳ - دکتری، دانشگاه سلجوق، دانشکده معارف اسلامی-ترکیه
نتیجه	رزمندگان مسلمان به قوانین سخت جنگ محدود می‌شدند تا تاکتیک و سلاح‌های آن‌ها از کشتن زنان، کودکان، سالمندان، کشاورزان منع شوند. نه می‌توانستند درختان را قطع کنند و نه می‌توانستند خانه‌ها را آتش زنند. به دلیل کاربرد عملی بسیاری از این قواعد، مسلمانان این کار را نکردند. نتیجه اینکه، محمد (ص) و جنگ‌های او میراثی از اخلاقی متوازن به‌جا گذاشت سیاستی که صلح مطلق را با پذیرش واقعیت‌های انسانی ارائه می‌دهد، نه شعار؛ بلکه جهان را با لغاضی مذاکرات صلح به آتش کشید.

۲. مفهوم‌شناسی

اندیشه نظامی: اندیشه نظامی، تفکر و تأملی است منسجم، دارای چهارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی (جمشیدی، ۱۳۸۰)

غزوه: در اصطلاح سیره‌نگاران، غزوه جنگ‌ها یا گشت‌هایی رزمی است که فرماندهی سپاه

۱. لمحات من الفكر السياسي للنبي محمد صلى الله عليه وسلم

2. The life of the prophet Muhammad in terms of Battles and Expeditions

3. Huseyin Gokalp

به عهده رسول خدا (ص) باشد. البته در بعضی موارد از این اصطلاح عدول شده است؛ سربیه موته به خاطر اهمیتش و سفر عبادی عمره القضا به دلیل تأثیرات مهم سیاسی - امنیتی غزوه نامیده شدند (سیره النبویه، ابن هشام، ج ۴: ۱۰۴۳-۱۰۲۸).

علل اربعه فلسفی: علت فاعلی و علت مادی به دو علت از چهار نوع علت در فلسفه ارسطو اشاره دارد که به علل اربعه مشهورند و برای توضیح چگونگی و چرایی یک شیء یا پدیده به کار می‌رود.

۱. علت فاعلی: سبب و منبع اولیه تغییر به مثابه کنشگرانی که در آن نقش آفرینی می‌کنند، مانند نجاری که میز درست می‌کند.

۲. علت مادی: چیزی که جنس موجود را تشکیل می‌دهد، به عبارت دیگر، علت مادی مشخص می‌کند که یک شیء از چه موادی تشکیل شده است. مانند چوب و میخ و اره برای ساختن میز، به مثابه وجوه نرم‌افزاری و سخت‌افزاری تشکیل‌دهنده هر چیزی.

تعاریف عملیاتی

۱. علت فاعلی: علت فاعلی به عامل یا نیروهایی اشاره دارد که موجب ایجاد یا تغییر یک شیء یا به وجود آمدن پدیده‌ای می‌شود. مثلاً در مورد جنگ فاعل و مجریان و تأثیرگذاران هر جنگ به عنوان علت فاعلی آن نبرد شناخته می‌شود.

۲. علت مادی: علت مادی به ماده‌ای اشاره دارد که چیزی از آن ساخته شده است. مثلاً در مورد جنگ علت مادی شامل ادوات و تجهیزات و سلاح‌ها، آماد و لجستیک و ... است.

۳. چهارچوب نظری

اندیشه و تفکر: «اندیشه» واژه‌ای است فارسی که معادل عربی آن «الفکر» یا «التفکر» است. این واژه در عام‌ترین معنا عبارت است از هر نوع تفکر و منظور از تفکر تلاش و کوششی است که انسان صاحب عقل و به تعبیر فلاسفه «حیوان ناطق» می‌تواند در جهت رسیدن به

مقصود و مقصدی انجام دهد؛ بدین معنا که انسان می‌تواند ذهن خود را به کار اندازد و از دانسته‌ای به کشف نادانسته و مجهولی برسد. در این نگرش تفکر و اندیشه نوعی فعالیت ذهنی انسان عاقل محسوب می‌گردد که در جهت کشف نادانسته‌ها صورت می‌گیرد. منطقیون و فلاسفه نیز در تعریف فکر یا اندیشه به مفهوم عام، به فعالیت ذهنی بشر برای کشف مجهول توجه داشته‌اند. برای نمونه در کتب منطقی آمده است: الفکر ترتیب امور معلومه للتأدی الی مجهول (خوانساری، ۱۳۷۷: ۱۱) یعنی فکر یا اندیشه عبارت است از مرتب ساختن امور معلوم برای رسیدن به مجهول.

چیستی و تعریف مفهوم «نظامی»^۱: واژه «نظامی» را در لغت عربی «العسکری» می‌نامند. این اصطلاح از مفاهیمی است که با ذهن قرابت دارد اما در معانی و مفاهیم متعددی به کار می‌رود؛ به عنوان مثال کتاب ارزشمند «تاریخ نظامی‌گری، غیرنظامی و نظامی» واژه نظامی را گاه به عنوان فرد یا شخص نظامی و درست در برابر واژه غیرنظامی به کار می‌برد؛ گاه نیز از روش نظامی سخن به میان می‌آورد و آن را تمرکز اولیه افراد برای رسیدن به اهداف خاص قدرت با اکثر کارایی می‌داند که با حداقل تلفات و هزینه صورت می‌گیرد.

در زبان فارسی «نظامی» معمولاً صفت و منسوب به نظام است، هرچند گاه در قالب اسمی که جانشین صفت شده است نیز می‌آید. «نظام» خود واژه‌ای مبهم است زیرا «نظام» چیزی یا امری یا حالتی است که در درون آن و بر وجود آن نوعی نظم و هماهنگی مستمر و نیز هدفی و مقصدی حکم‌فرما باشد و چون هماهنگی و هدف می‌تواند در هر چیز، امر یا حالت منظمی وجود داشته باشد، پس هرچه منظم باشد به معنی سرباز، سپاهی و فرد نظامی نیز آمده است؛ به عنوان مثال در فرهنگ عمید آمده است: «نظامی منسوب به نظام: ۱. قشونی، دارای «نظام» است. نظام سپاهی، تجهیزات نظام (فنون نظامی)؛ ۲. یک فرد سرباز، سپاهی (معین، ۱۳۷۶: ۸). مؤنث نظامی، «نظامیه» است. همچنین نظام دادن به معنای نظم دادن یا ترتیب دادن و نظم گرفتن و مرتب شدن آمده است و نظام به مفهوم آراستن، نظم دادن، به رشته کشیدن گوه‌رها، عادت، روش، نظم و ... نیز آمده است (معین، ۱۳۷۶: ۹).

1. Military matter

به‌طور کلی در مفهوم نظام چند عنصر اساسی وجود دارد که عبارتند از: ۱. نظم و هماهنگی؛ ۲. همبستگی و ارتباط متقابل اجزا؛ ۳. استمرار و دوام؛ ۴. هدف و مقصد. در زبان انگلیسی واژه نظامی به چند معنی چون «جنگیدن، ستیز کردن، مخالف یا منافعی بودن، دعوا کردن، زد و خورد کردن، بحث کردن و ...» آمده است (Heritage Dictionary, The American, 1982).

اندیشه نظامی: پیش از پرداختن به اندیشه نظامی، باید به این نکته اشاره کرد که فکر با اندیشه (تفکر) متفاوت است. فکر، یک حرکت ذهنی و عامل ایجاد تشخیص است و ماده خام و عنصر سازنده تفکر است؛ لیکن اندیشه (تفکر) تلاش ذهنی است که برای کشف اسرار و حقایق بیرونی انجام می‌گیرد. به عبارت دیگر؛ اندیشه یا تفکر، کنترل هدفمند فکر است. فکر ما خودسر است؛ به عبارتی از این شاخه به شاخه دیگر می‌رود و نمی‌توان آن را روی یک موضوع ثابت نگه داشت و مسیری که به سمتش می‌رود، قابل پیش‌بینی نیست. تفکر باعث می‌شود که عنان فکر در دست متفکر باشد. تفکر، کیمیاگری فکر است. چه بسیار از افکاری که به ذهن ما می‌رسد، بی‌ارزش و بیهوده باشد، اما تفکر می‌تواند همین افکار بیهوده را تبدیل به ایده‌های ارزشمند نماید (آقاجانی و عسگری، ۱۳۹۳: ۲).

امام خمینی^(ره) در بیانات ارزشمند خود در مورد اندیشه نظامی می‌فرمایند: «مسئله، مسئله‌ای نیست که ما می‌خواهیم فقط جنگ بکنیم یا می‌خواهیم دفاع کنیم، ما می‌خواهیم از آبروی اسلام و از آبروی کشور اسلامی دفاع کنیم. این یک تفکر نظامی است که عقل و اسلام هردو با آن موافقند.» (امام خمینی^(ره)، ۱۳۸۵: ۴۵۷)

اندیشه نظامی به مفهوم عام، عبارت است از هرگونه تفکر در باب امور و مسائل و موضوعات نظامی؛ مثلاً هرگونه تفکری در باب جنگ یا صلح و ... اندیشه نظامی گفته می‌شود. اندیشه نظامی به مفهوم خاص: «مجموعه تفکرات منسجم، مبنادار، موجه (مستدل)، مهم و دارای چهارچوب درباره امور نظامی (آقامحمدی، ۱۳۹۹: ۲۳)؛ ولی اگر بخواهیم تعریفی خاص و یا معرفت‌شناسانه از آن ارائه نماییم، باید گفت که اندیشه نظامی، تفکر و تأملی منسجم، دارای چهارچوب نظری، اصولی و مستدل و با اهمیت در مورد امر یا رأی نظامی است (گروه مدیریت دفاعی دانشکده دفاع ملی، ۱۳۹۰: ۴۵).

جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی پیامبر اسلام (ص): اسلام با تکیه بر اصول و بنیان‌های انسانی یعنی توحید، برابری آدمیان، تشکیل امت براساس بیعت، عدالت، آزادی و صلح و ضرورت حفظ این مبانی، جنگ را به مثابه ضرورتی انسانی و اجتماعی مورد توجه و تأکید قرار داده است. بنابراین جنگ از احکام و مسائل تأییدی در این دین تلقی می‌گردد. چه تشکیل امت و جامعه اسلامی مسئله ارتباط میان دارالاسلام و سایر سرزمین‌ها را مطرح می‌سازد و یکی از وجوه چنین ارتباطی که در شرایطی اجتناب‌ناپذیر است جنگ است، چه ارتباط میان دارالاسلام با سایر سرزمین‌ها همیشه مبتنی بر صلح و مسالمت نخواهد بود. فلسفه تجویز جنگ در اسلام همان مسئله مبارزه و معارضه میان حق با باطل یا عدالت با بی‌عدالتی و ستم است. هدف اساسی چنین جنگی ایجاد و برقراری عدالت و صلح در جوامع بشری، تحقق توحید و نیل به سعادت راستین و تعالی است. به تعبیری: «مسلمان (به‌خصوص) برای حفظ مقام و حیثیت طبیعی خویش مبارزه می‌کند و می‌کوشد تا مقام و موقعیتی را که خدا برایش آفریده و مقرر داشته و پسندیده است نگه‌داری کند و از مرتبه‌اش تنزل ننماید.»

درواقع حفظ کرامت انسان و رسیدن او به سعادت به‌عنوان مهم‌ترین هدف جهاد مطرح شده است و بر همین اساس صلح و عدالت هدف جنگ است نه جهان‌گشایی، استعمار، سلطه بر ملت‌های دیگر و مواردی از این قبیل. بی‌دلیل نیست که در قرآن آیه ۲۵۱ سوره بقره از جنگ، دفع برخی با برخی دیگر برای نفی فساد قلمداد می‌شود، چه دفع و سلطه امریست انسانی اما آنچه مهم است این است که دفع سلطه در جهت نفی فساد و تحقق عدالت و صلح باشد. امام خمینی^(ره) نیز می‌نویسد: جهاد اسلام مبارزه با شرک‌ها و بی‌عفتی‌ها و چپاول‌ها و بیدادگری‌ها و ستمکاری‌هاست (امام خمینی^(ره)، بی تا: ۱۳۰).

بنابراین جنگ در اسلام در قالب قتال فی سبیل الله مطرح شده است و آن نبردی است که در راه خدا و با نیت عبادت و قصد تقرب به او و به دور از هرگونه تعدی و تجاوز و بی‌عدالتی صورت می‌گیرد. درواقع این جنگ با چهار قید: فی سبیل الله، نیت عبادت، قصد تقرب به خدا و نفی هرگونه تعدی و بی‌عدالتی محدود و معین می‌شود.

پیامبر اسلام (ص) پس از تشکیل دولت اسلامی و تحکیم پایه‌های حاکمیت سیاسی-دینی

آن، با توجه به برخورد سخت و غیرانسانی مشرکین مکه و تلاش آن‌ها در جهت محدود کردن آن حضرت و یارانش در مدینه‌النبی، حرکت‌های نظامی متعددی را برای احقاق حقوق مسلمانان، نمایش قدرت در برابر مشرکان و کفار مکه و ابلاغ و گسترش توحید آغاز کرد. این حرکت‌ها در اصل نوعی نمایش قدرت در برابر دشمن سرسخت محسوب می‌شدند و در آغاز و عمدتاً در ارتباط و رویارویی با مشرکین قریش، جنبه تدافعی داشتند؛ ولی بعدها به تدریج حالت رهایی‌بخش و گسترش دعوت را نیز به خود گرفتند. تعداد جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی رسول‌الله (ص) را که برخی حرکت‌ها تنها در قالب یک مانور نظامی تحقق یافته است. جنگ‌ها و حرکت‌های نظامی پیامبر (ص) را مورخین به دو دسته «غزوه» و «سریه» تقسیم کرده‌اند؛ از این میان ۲۸ غزوه و ۳۲ سریه معروف است (عقیقی بخشایشی، بی‌تا: ۱۱۵).

معنی‌شناسی غزوه: در اصطلاح سیره‌نگاران، غزوه جنگ‌ها یا گشت‌هایی رزمی است که فرماندهی سپاه به عهده رسول خدا (ص) باشد، برخلاف سریه که فرماندهی آن به عهده شخصی منصوب از سوی رسول خدا است. در بعضی موارد از این اصطلاح عدول شده است؛ سریه مویه به خاطر اهمیتش و سفر عبادی عمره القضا به دلیل تأثیرات مهم سیاسی و امنیتی غزوه نامیده شدند. گاهی هم به سرایایی، غزوه گفته شده که اهمیت چندانی نداشته‌اند (سیره النبویه، ابن هشام، ج ۴: ۱۰۴۳-۱۰۲۸).

در جدول زیر اسامی غزوات رسول خدا (ص) به ترتیب وقوع ذکر و در ادامه به توضیح مختصر چند غزوه مهم پرداخته خواهد شد:

جدول ۱: غزوات حضرت محمد (ص)

غزوات رسول خدا (ص)			
۱	غزوه ودان؛ نخستین غزوه اسلام	۱۵	غزوه بدر الموعِد
۲	غزوه بواط	۱۶	غزوه دُومَةُ الْجَنْدَل
۳	غزوه ذوالْعُشَيْرَه	۱۷	غزوه احزاب (خندق)

غزوات رسول خدا (ص)			
۴	غزوه سَفْوَان یا بَدْر نخست	۱۸	غزوه بنی قریظه
۵	غزوه بدر	۱۹	غزوه مُرَیْسِع یا بنی مطلق
۶	غزوه کُدر	۲۰	غزوه بنی لَحِیان
۷	غزوه بَنی قَینُقَاع	۲۱	غزوه ذی قَرَد (غابه)
۸	غزوه سَوِیق	۲۲	غزوه حُدَیبِیّه یا پیمان حدیبیه
۹	غزوه ذی اَمَرّ	۲۳	غزوه خیبر
۱۰	غزوه بحران	۲۴	غزوه وادی القُری
۱۱	غزوه اُحد	۲۵	فتح مکه
۱۲	غزوه حمراء الاسد	۲۶	غزوه حنین
۱۳	غزوه بنی نضیر	۲۷	غزوه طائف
۱۴	غزوه ذات الرُقاع	۲۸	غزوه تبوک یا جنگ تبوک

غزوه بدر: ابوسفیان، ضَمَضَم بن عَمْرٍو غفاری را به مکه روانه کرد تا قریشیان را برای پشتیبانی از اموالشان فرا بخواند (ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ ق: ۱۲ و ۱۳؛ ابن کثیر، ج ۳، ۱۴۰۸ ق: ۳۱۴؛ مقریزی، ج ۱، ۱۴۲۰ ق: ۸۵). ظرف سه روز سپاه قریش با ترکیبی از نهصد و پنجاه جنگجو و با تمام امکانات آن زمان سازماندهی شد. سپاهی کم‌نظیر به راه افتاد، (تفسیر مجمع‌البیان، ج ۴، ۴۳۲؛ بحارالانوار، ج ۱۹: ۲۱۷). در مقابل رسول خدا (ص) و یارانش با کمترین امکانات به راه افتادند، درحالی‌که تنها ۳۱۳ نفر، دو اسب، هفتاد شتر، شش زره و هشت شمشیر داشتند (تفسیر مجمع‌البیان، ج ۲: ۲۴۷؛ مناقب آل ابی‌طالب، ج ۱: ۲۳۸).

شروع نبرد: در ابتدای جنگ و در نبرد تن‌به‌تن سه مبارز قریش کشته شدند و شرایط برای همه‌گیر شدن نبرد فراهم گشت. حمله همگانی قریشیان آغاز شد و مسلمانان نیز درگیر شدند؛ رسول خدا (ص) نیز پیشاپیش مسلمانان مشغول نبرد بود (سبل‌الهادی والرشاد، ج ۴: ۴۵). افزون بر فرود آمدن فرشتگان و امدادهای ویژه که دل‌های مؤمنان را محکم و مشرکان را وحشت‌زده می‌ساخت (جامع‌البیان، ج ۹: ۲۶۱)، نیز با شوری که در قلوب می‌آفرید، دشمن را در دیده‌ها کوچک می‌کرد (سوره انفال، ۴۳).

با نابودی هفتاد نفر از مشرکان و سران آنان از جمله ابوجهل، دیگران در بیابان‌های اطراف پراکنده شده ولی شماری از آن‌ها به اسارت درآمدند، این دستاورد بزرگ در حالی بود که از مسلمانان حداکثر بیست نفر به شهادت رسیدند (المغازی، ج ۱: ۱۴۶).

غزوه اُحد: بزرگان قریش که تصمیم داشتند انتقام شکست سنگین بدر را از مسلمانان بگیرند، باید حالت خشم و کینه و انتقام‌جویی را در اهل مکه نگه می‌داشتند. از این‌رو ابوسفیان دستور داد کسی بر کشته خویش نگیرد و مرثیه نسراید و ی و همسرش هند، شادی و زینت را تا گرفتن انتقام بر خود حرام کردند (واقعی، ۱۳۷۶، ج ۱: ۱۲۱). در سال سوم هجری، قریش که شکست سختی از مسلمانان در جنگ بدر خورده بودند، برای گرفتن انتقام، راهی مدینه و در احد با سپاه اسلام روبه‌رو شدند. در غزوه احد ابتدا پیروزی به نفع مسلمانان بود، پس از فرار دشمن و رو آوردن مسلمانان به جمع‌آوری غنائم، بیشتر تیراندازان مستقر در عینین برای غنیمت‌جویی از کوه پایین آمده و به هشدار عبدالله بن جبیر و اندک نفرات باقی‌مانده گوش ندادند و به علت همین نافرمانی برخی مسلمانان از دستورات نظامی و امنیتی پیامبر، جنگ به نفع دشمن تمام شد و مسلمانان شکست خوردند. در این غزوه بسیاری از صحابه و حضرت حمزه عموی پیامبر به شهادت رسیدند (ابن‌سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ ق: ۴۱).

غزوه بنی‌نضیر: غزوه بنی‌نضیر در سال چهارم هجرت رخ داد. یهودیان مدینه پس از شکست مسلمانان در احد، به دنبال فرصتی بودند تا در مدینه شورش کنند، پیامبر پس از آگاهی از طرز فکر یهودیان بنی‌نضیر، همراه گروهی از یاران خود عازم قلعه آن‌ها شد. پیامبر به قلعه وارد نشد و در مقابل درب آن به گفت‌وگو با سران بنی‌نضیر پرداخت. در همین حین،

حضرت از حرکات و سخنان مرموز آنها احساس کرد توطئه‌ای در راه است و آنها قصد از بین بردن پیامبر را دارند؛ بنابراین بدون اینکه به یاران خود چیزی بگوید وانمود کرد که برای کاری به اطراف می‌رود و برمی‌گردد، اما راه مدینه را پیش گرفت. سپس برای سران بنی‌نضیر پیغام فرستاد که آنها پیمان‌شکنی کرده و باید مدینه را ترک کنند (تفسیر مجمع‌البیان، ج ۹: ۴۲۵). در این میان منافقان دست‌به‌کار شدند و به یهودیان پیشنهاد کمک کردند و یهودیان برای دفاع، درهای قلعه را بستند. پیامبر هم برای محاصره قلعه بنی‌نضیر حرکت کرد. سرانجام یهودیان تسلیم شدند و مدینه را ترک کردند (واقعی، ج ۱، ۱۴۰۹ ق: ۳۸۰؛ تاریخ یعقوبی، ج ۲: ۳۹).

غزوه خندق (احزاب): در سال پنجم هجرت، تعدادی از یهودیان بنی‌نضیر به مکه رفتند و قریش را بر ضد مسلمانان تحریک کردند. قریش از فرصت استفاده کرده لشکر انبوهی از گروه‌های مختلف به‌سوی مدینه فرستاد (واقعی، ج ۱، ۱۴۰۹ ق: ۴۴۱ و ۴۴۲؛ ابن‌هشام، ج ۳: ۷۰۰). مسلمانان به پیشنهاد سلمان فارسی، اطراف شهر مدینه که در آن زمان مرکز اسلام بود، خندق کردند و در برابر سپاه چندین هزار نفره کفار ایستادند. حضرت علی در این جنگ سردار آنان عمروبن‌عبدود را از پا درآورد و سرانجام جنگ به نفع مسلمین تمام شد. این جنگ به دلیل اتحاد قبایل عرب به غزوه احزاب نیز معروف است (ابن‌هشام، ج ۳، ۱۳۸۳ ق: ۲۰۵؛ تفسیر مجمع‌البیان، ج ۸: ۱۳۳-۱۳۱).

غزوه بنی‌قریظه: غزوه بنی‌قریظه در سال پنجم هجرت اتفاق افتاد. بنی‌قریظه از یهودیان اطراف مدینه بودند که با پیامبر پیمان صلح بسته بودند ولی در غزوه احزاب پیمان‌شکنی کرده و به کمک قریش رفتند، بنابراین پس از جنگ احزاب، پیامبر دستور داد سپاه اسلام به سوی بنی‌قریظه حرکت کند. سرانجام آنها پس از بیست‌وپنج روز محاصره تسلیم شدند. طایفه اوس از پیامبر خواهش کردند تا از خونشان درگذرد. حضرت فرمود اگر راضی هستید سعد معاذ که یکی از بزرگان شماست درباره شما حکم کند؟ همه پذیرفتند به این امید که سعد از آنها طرفداری خواهد کرد ولی سعد به کشتن مردانشان و تقسیم اموال و اسیری زنانشان حکم کرد (المغازی، ج ۲، ص ۵۱۲؛ ابن‌هشام، السیره النبویه، ج ۳: ۷۲۱؛ جامع

البیان، ج ۲۰: ۴۶۱). پیامبر حکم سعد را تأیید کرد و درباره آن فرمود: سعد آنچه را خدا از فراز آسمان‌ها حکم داده بود، اعلام کرد (تفسیر قمی، ج ۲: ۱۹۱) و به این ترتیب همه جنگجویان آنان کشته شدند.

غزوه خیبر: غزوه خیبر در سال هفتم هجرت رخ داد. تعداد زیادی از یهودیان در قلعه خیبر زندگی می‌کردند که با مشرکین روابط نظامی و اقتصادی داشتند. اما چون امنیت مسلمانان از سوی آنان تهدید می‌شد، پیامبر دستور محاصره خیبر را که ستاد مرکزی دشمن به حساب می‌آمد داد و به این ترتیب یهودیان تسلیم حکومت اسلامی شدند (المغازی، ج ۲، ۶۷۷-۶۳۴؛ سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، ۷۲۴).

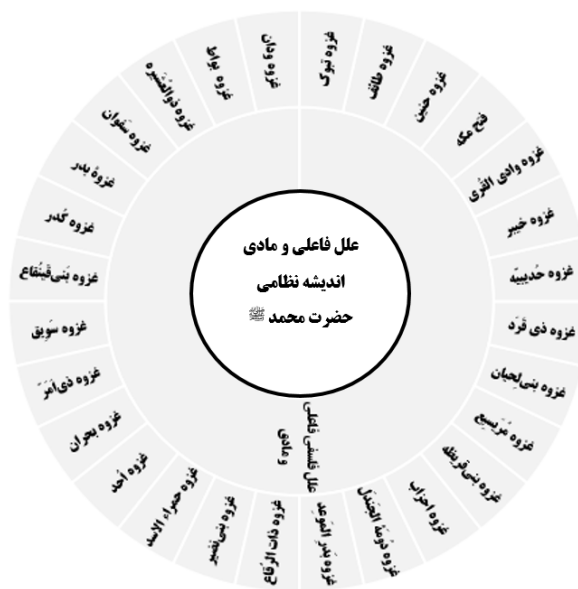
فتح مکه: فتح مکه در سال هشتم هجرت رخ داد. قریشیان در پیمان صلح حدیبیه با پیامبر عهد بسته بودند که نسبت به مسلمانان و هم‌پیمانان آن‌ها تجاوز و تعدی نکنند؛ اما آنان پیمان خود را شکستند و با قبیله بنی‌بکر همکاری کردند تا قبیله خزاعه را که هم‌پیمان مسلمین بود نابود سازند (قمی، عباس، منتهی الآمال، ج ۱: ۱۶۰). پیامبر برای جلوگیری از تجاوز آنان بی‌خبر به سمت مکه حرکت کرد و با تدبیر شهر مکه را فتح کرد (بحار الانوار، ج ۲۱: ۱۱۷). غزوه حنین: در سال هشتم هجرت، قبیله هوازن لشکری علیه اسلام ترتیب دادند. پیامبر پس از فتح مکه از این موضوع باخبر شد و با دوازده هزار نفر به سراغ آنان در سرزمین حنین رفت. سرانجام در این جنگ سپاه دشمن شکست خوردند و تسلیم شدند (ابن هشام، ج ۴، ۱۳۸۳ ق: ۹۲۹؛ ابن سعد، ج ۲، ۱۴۱۸ ق: ۱۳۷).

غزوه تبوک: به سال نهم قمری بازرگانان نبطی که با مدینه روابط تجاری داشتند، از تصمیم هراکلیوس / هرقل، امپراتور روم شرقی، برای حمله به مسلمانان گزارش دادند. براساس این گزارش، هراکلیوس با فراخوانی قبایل عرب مسیحی سرزمین‌های مرزی شام و حجاز همچون غسان، جذام و لخم، سپاهیان خود را با شمار ۴۰۰۰۰ تن تا بلقا، از شهرهای شام در اردن امروزی، پیش راند و خود نیز در حمص، از شهرهای شمالی سوریه، مستقر شد (واقعی، ۱۴۰۹ ق، ج ۳: ۹۹۰). برخی علت این لشکرکشی را نامه مسیحیان عرب به هراکلیوس می‌دانند که در آن به دروغ، از درگذشت پیامبر اکرم (ص) و قحطی سخت در

شبه‌جزیره و ناتوانی اقتصادی مسلمانان گزارش داده و از امپراتور روم خواسته بودند تا برای برچیدن این دین و پیروانش تلاش نماید (ابن‌عساکر، ۱۴۱۵ ق، ج ۳۹: ۶۳). پیامبر اکرم (ص) در پی احساس خطر از رومیان، با نگاشتن نامه‌های گوناگون و اعزام نمایندگان، قبایل مسلمان بیرون از مدینه را به نبرد با رومیان فراخواند (واقدی، ۱۴۰۹ ق، ج ۳: ۹۹۰). پیامبر اکرم (ص) نیز با لشکری عظیم به سمت سرزمین تبوک حرکت کرد، اما اثری از سپاه روم نبود. گویا سران روم پس از آگاهی از حرکت سپاه اسلام به سرزمین تبوک، هراسیده و به کشور خود بازگشته بودند؛ بنابراین سپاه مسلمین پس از پانزده روز که از رومیان خبری نشد به مدینه بازگشتند (الصالحی، ج ۵، ۱۴۱۴ ق: ۴۳۳؛ ابن‌هشام، ج ۴، ۱۳۸۳ ق: ۹۵۲).

در این میان، با اینکه نبردی بین مسلمانان با رومیان رخ نداد؛ اما ویژگی‌های این اعزام به یکی از دورترین و حساس‌ترین مناطق شبه‌جزیره، آن‌هم در برابر قدرت بزرگ جهان آن روز، بر اهمیت این غزوه می‌افزاید.

پس از بررسی تعداد ۲۸ غزوه بر مبنای علل فاعلی و مادی چهارچوب نظری مقاله شکل گرفت، که مطابق شکل زیر ارائه می‌گردد.

شکل ۱: چهارچوب نظری تحقیق

۴. روش‌شناسی پژوهش

این تحقیق اطلاعات سودمندی در زمینه اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) در اختیار صاحب‌نظران می‌گذارد. چون از این طریق می‌توان دانش موجود را نسبت به موضوع تحقیق افزایش داد، بنابراین توسعه‌ای است و از آن جهت که این مقاله می‌تواند مورد استفاده تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیرندگان بخش نظامی، دفاعی و بخش سیاست خارجی کشور قرار گیرد و قابلیت توسعه و بسط در سایر حوزه‌ها را دارد. کاربردی است؛ بنابراین، تحقیق حاضر از نوع «توسعه‌ای- کاربردی» است. مقاله حاضر از رویکرد آمیخته کیفی- کمی تبعیت می‌کند که در مرحله تحلیل کیفی از روش تحلیل محتوی بهره گرفته شده و فرمت داده‌ها نیز با توجه به اسناد و منابع تاریخی احصاء شده متن است و در مرحله تحلیل کمی به منظور اعتبارسنجی شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد علل فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) از فرم CVI و CVR در قالب پرسش‌نامه بسته محقق ساخته استفاده شده است.

جامعه آماری در گام اول: شامل کلیه غزوات ثبت شده حضرت محمد (ص) براساس منابع معتبر و در گام دوم: شامل خبرگانی که در حوزه اندیشه نظامی و علوم مرتبط با آن اشرافیت دارند و ملاک انتخاب آنان به شرح زیر است:

الف. متخصص حوزه علوم دینی و دفاعی باشند؛

ب. نسبت به سیاست‌های کلان جمهوری اسلامی ایران در حوزه دفاع مشرف باشند؛

ج. فرماندهان، رؤسا و مدیران دارای مشاغل راهبردی و یا هم‌تراز ۱۸ به بالا باشند؛

د. دارای مدارک تحصیلی کارشناسی ارشد و دکتری و یا معادل مدارک حوزوی.

روش نمونه‌گیری در این تحقیق در گام اول به صورت تمام شمار مدارک و مستندات غزوات به عنوان نمونه مورد مطالعه استفاده شده است و در گام دوم برای اعتبارسنجی شاخص‌ها، مؤلفه‌ها و ابعاد از تعداد ۲۴ صاحب‌نظر که به صورت هدفمند و اطلاعات محور انتخاب شدند استفاده شده است. جهت روایی در این مقاله در روش کتابخانه‌ای از آخرین منابع معتبر علمی مناسب با موضوع استفاده شده است. ضمن مطالعه عمیق و بررسی و درگیری چندماهه محقق با غزوات حضرت محمد (ص)، در منابع مختلف و مستند،

تجزیه و تحلیلی صورت گرفت که پس از خلاصه سازی و کدگذاری بر مبنای علل فلسفی فاعلی و مادی است؛ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و مؤلفه ها و شاخص های علل فاعلی و مادی غزوات حضرت محمد (ص) احصا گردید؛ سپس مؤلفه ها و شاخص های احصاء شده در قالب پرسش نامه بسته در طیف لیکرت تنظیم و در نهایت اعتبار شاخص ها و مؤلفه های احصاء شده توسط خبرگان و از طریق محاسبه CVI و CVR و محاسبه ضریب لاوشه؛ و در روش کتابخانه ای به منظور تعیین پایایی ابزار از کتب مرجع، مقالات و کتب مطرح مورد استفاده مراکز دانشگاهی، رساله ها و پایان نامه های مرتبط با موضوع که همگی به تأیید اساتید راهنما و مشاور رسیده اند، بهره گیری گردید. جهت تجزیه و تحلیل داده ها، با توجه به ماهیت داده ها در این مقاله، در بخش کیفی تحلیل محتوا در خصوص امر و رأی نظامی حضرت محمد (ص) و همچنین اقدامات ایشان در غزوات، متن استخراج داده های این پژوهش را تشکیل داده است، اساس کاربرد تحلیل محتوا در موضوعاتی است که هدف نهایی آن، کشف معنا و مقصود داده های موجود است که اغلب شامل الفاظ، عبارات، مقولات و اصطلاحات می شود؛ واحد تجزیه و تحلیل برای استخراج معنا در این پژوهش به صورت فرایندی است.

۵. تجزیه و تحلیل داده ها و یافته های پژوهش

براساس یافته های کتابخانه ای، مدل مفهومی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص)، با ۲ بُعد، ۴ مؤلفه و ۱۳ شاخص طراحی گردید.

پس از پایان مطالعات کتابخانه ای ابتدا، پنل خبرگی با تعداد ۸ نفر از متخصصان اندیشه نظامی و استادان محترم راهنما و مشاور، جهت تأیید روایی صوری برگزار که طی آن، توسط شرکت کنندگان مزبور نسبت به قرارگیری برخی از شاخص ها و انتخاب مؤلفه ها و ابعاد آن توافق نظری نداشتند و اصلاحاتی بر روی مدل انجام شد. سپس براساس یافته های مصاحبه و جلسه خبرگی، براساس نتایج پرسش نامه های خبرگان تغییراتی در شاخص ها صورت پذیرفت، به این صورت که شاخص های چهارپایان و خیمه های محاصره در علل مادی در مؤلفه عوامل زیرساختی حذف و شاخص ثروت و اقتصاد در علل مادی مؤلفه عوامل

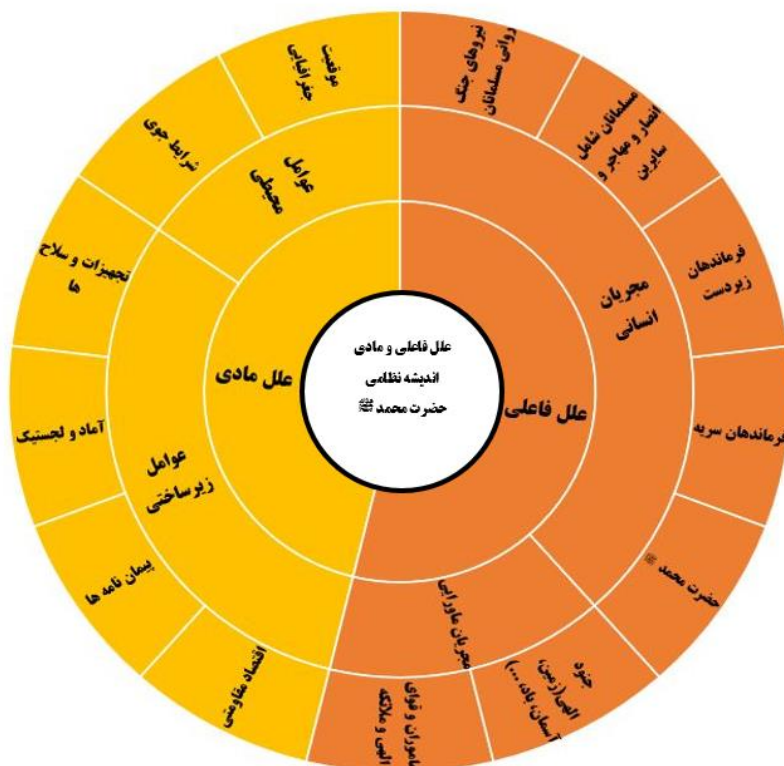
زیرساختی به شاخص اقتصاد مقاومتی مبدل گردید. نتایج بررسی روایی محتوایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) در جدول زیر ارائه شده است.

جدول ۱: روایی محتوایی علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص)

ابعاد	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	مقدار CVI	مقدار CVR	وضعیت نهایی
علل فاعلی	مجربان ماورایی	مأموران و قوای الهی و ملائکه	۱	۱	تأیید
		جنود الهی (زمین، آسمان، باد و ...)	۰/۸۳	۰/۶۶	تأیید
		حضرت محمد (ص)	۱	۱	تأیید
	مجربان انسانی	فرماندهان سربه	۱	۱	تأیید
		فرماندهان زیردست	۰/۹۱	۰/۸۳	تأیید
		مسلمانان شامل انصار و مهاجر و سایرین	۱	۱	تأیید
		نیروهای جنگ روانی مسلمانان	۰/۹۱	۰/۶۶	تأیید
علل مادی	عوامل زیرساختی	تجهیزات و سلاح‌ها	۱	۱	تأیید
		خیمه‌های محاصره	۰/۸۳	۰/۵	عدم تأیید
		آمد و لجستیک	۱	۱	تأیید
		چهارپایان	۰/۵۸		عدم تأیید
		پیمان‌نامه‌ها	۰/۹۱	۰/۸۳	تأیید
	عوامل محیطی	اقتصاد مقاومتی	۰/۷۵	۰/۸۳	بازبینی و تأیید
		موقعیت جغرافیایی	۱	۱	تأیید
		شرایط جوی	۰/۹۱	۰/۸۳	تأیید

مدل نهایی پژوهش

پس از بررسی روایی محتوای مدل مفهومی در نهایت مدل علل فلسفی فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) مشتمل بر دو بُعد، ۴ مؤلفه و ۱۳ شاخص به شرح زیر تدوین شد.

شکل ۲: مدل اکتشافی، علمی، فلسفی، فاعلی و مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص)

نتیجه گیری و پیشنهاد

بحث در باب علل فاعلی غزوات حضرت محمد^(ص): در پاسخ به سؤال اول پژوهش علل فاعلی اندیشه نظامی حضرت محمد^(ص) شامل یک مؤلفه مجریان ماورایی با شاخص‌های مأموران، قوای الهی و ملئکه، جنود الهی (زمین، آسمان، باد و ...)، مؤلفه مجریان انسانی با شاخص‌های حضرت محمد^(ص)، فرماندهان سریه، فرماندهان زیردست، مسلمانان شامل انصار، مهاجر و سایرین، نیروهای جنگ روانی مسلمانان است.

علت فاعلی، به‌ویژه در بررسی‌های تاریخی و نظامی، نقش کلیدی در تبیین علل وقوع رویدادها و پدیده‌ها دارد. این مفهوم به عواملی اشاره دارد که مستقیماً موجب رخداد یک

واقعۀ یا دگرگونی در ساختارها می‌شوند. به‌طور کلی، در مطالعات نظامی، علت فاعلی نه تنها به فرد یا گروه‌هایی اشاره می‌کند که به‌صورت مستقیم در شکل‌گیری یک نبرد یا جنگ نقش دارند، بلکه شامل نیروهای فراتر از عوامل انسانی نیز می‌شود، به‌خصوص در چهارچوب اعتقادی و معنوی که به تبیین عوامل ماورایی نیز می‌پردازد. این ترکیب از علل فاعلی که شامل هر دو بُعد ماورایی و انسانی است، نشان‌دهنده یک دیدگاه جامع و چندبُعدی است که جنگ و نظامی‌گری را نه تنها از منظر صرفاً نظامی، بلکه از جنبه‌های اعتقادی و روحی نیز تبیین می‌کند. این نگاه چندلایه، بینش خاصی از تعامل انسان و نیروهای فراانسانی در اسلام ارائه می‌دهد که می‌تواند درک بهتری از موفقیت‌ها و چالش‌های تاریخ نظامی اسلام فراهم کند.

بحث در باب علل مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص): در پاسخ به سؤال دوم پژوهش علل مادی اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) شامل مؤلفه عوامل زیرساختی با شاخص‌های تجهیزات و سلاح‌ها، آماذ و لجستیک، پیمان‌نامه‌ها، اقتصاد مقاومتی و مؤلفه عوامل محیطی با شاخص‌های موقعیت جغرافیایی و شرایط جوی است.

علت مادی، به‌ویژه در بررسی‌های نظامی و راهبردی، به عوامل و عناصر مادی اشاره دارد که زیربنای یک پدیده یا رویداد نظامی را تشکیل می‌دهند. این مفهوم، در تحلیل جنگ‌ها و عملیات نظامی، اهمیت بسزایی دارد؛ زیرا شرایط و امکانات مادی، بستر و ابزارهای عملیاتی مورد نیاز را فراهم می‌آورند و می‌توانند به میزان زیادی در موفقیت یا شکست تأثیرگذار باشند.

بنابراین، در اندیشه نظامی حضرت محمد (ص)، علت مادی به‌عنوان پایه و بنیان عملیات نظامی نقش‌آفرینی می‌کرد و شامل طیفی از منابع و شرایط بود که قابلیت و توان عملیاتی را افزایش می‌داد. این ترکیب از عوامل زیرساختی و محیطی، یک رویکرد واقع‌گرایانه به جنگ و مبارزه را نشان می‌دهد که براساس ظرفیت‌های واقعی و منابع در دسترس، طراحی شده و به مدیریت بهتر شرایط جنگی منجر می‌شد.

پیشنهاد‌های پژوهش

✓ در تدریس عملیات هشت سال دفاع مقدس، شاخص‌های احصاء شده علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) را مورد توجه قرار داده تا دانش‌پژوهان براساس شاخص‌های مورد نظر درک بهتری از دفاع مقدس کسب کنند؛

✓ در برنامه تفصیلی دوره‌های افسری در نیروهای مسلح، نسبت به تبیین و تشریح شاخص‌های علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) اقدام نمایند؛

✓ با توجه به کارکردهای اثبات شده و موفقیت علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) چه از لحاظ آموزه‌های اسلامی و چه از نظر اخلاقی و نظامی، نسبت به نهادینه‌سازی اندیشه نظامی رسول خدا (ص) در سازمان‌های نیروهای مسلح اهتمام شود؛

✓ علل فاعلی و علل مادی غزوات اندیشه نظامی حضرت محمد (ص) طی یک تحقیق با اندیشه نظامی به کاررفته در هشت سال دفاع مقدس تطبیق داده شده و چراغ راهی برای آینده ترسیم گردد.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه، ترجمه و تفسیر: علامه محمدتقی جعفری، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی
- خمینی، سید روح الله (۱۳۸۵)، *صحیفه نور*، ج ۱ تا ۲۲، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خمینی (ره)، (۱۳۶۴)، *تحریر الوسیله*، ج ۱ تا ۴، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی) *نرم افزار حدیث ولایت*، مجموعه بیانات ۱۳۶۹/۰۹/۱۹-۱۳۶۹/۰۹/۱۴-۱۳۸۸/۰۲/۲۸-۱۳۸۸/۰۱/۱-۱۳۸۷/۰۱/۱-۱۳۸۰/۰۲/۲۸.
- توکلی زاده، حسین؛ ساجدی فر، محمد؛ ساغری، مهدی؛ عبدالحی، شهرام؛ مرادی، قاسم، (۱۳۸۹)، *نقش دین در مقابله با جنگ نرم*، تهران، سازمان بسیج مستضعفین.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰)، *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان*، چاپ اول، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۹)، *مبانی اندیشه نظامی در اسلام*، چاپ اول (۱۳۸۹)، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام).
- خان احمدی، اسماعیل؛ یزدانی، حسن (۱۳۹۱)، *راہبرد دفاعی نظام سیاسی اسلام در اندیشه دفاعی امام خمینی (رحمت الله علیه)*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- خوانساری، محمد (۱۳۷۷)، *منطق صوری (دوره مختصر)*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، شماره ۱۷۳۳، چاپ سیزدهم.
- سبجانی، جعفر (۱۳۶۳)، *فروع ابدیت، تجزیه و تحلیل کاملی از زندگانی پیامبر (ص)*، چاپخانه دفتر تبلیغات اسلامی، قم، انتشارات نشر دانش اسلامی.
- سلیمان، محمد (۱۳۹۸)، *اجمالی از اندیشه سیاسی پیامبر اسلام حضرت محمد (ص)*^۱، انگلستان، دانشگاه لیدز.
- سهرابی، محمد، (۱۳۷۹)، *استراتژی دفاعی در اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی (رحمت الله علیه)*، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

۱. لمحات من الفكر السياسي للنبي محمد صلى الله عليه و سلم

- شاهقلیان قهفرخی، رضا (۱۳۹۹)، *مؤلفه‌های مدیریت نظامی و فرماندهی پیامبر اکرم (ص)*، تهران، دانشگاه افسری امام حسین (علیه‌السلام).
- عبدی، فریدون (۱۳۹۸)، *نگرشی بر اندیشه‌های فرماندهی، مدیریتی و رهبری نظامی حضرت علی (علیه‌السلام)*، تهران، دانشگاه افسری امام علی (علیه‌السلام).
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، (بی‌تا)، *محمد رسول‌الله (ص)*، چاپ اول (بی‌تا)، تهران، دفتر نشر نوید اسلام.
- علامه مجلسی، محمدباقر (۱۳۸۵)، *بحارالانوار*، ج ۱۹، ص ۲۱۷. تهران: انتشارات اسلامیه.
- عمید، حسن (۱۳۶۰)، *فرهنگ عمید*، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- معین، محمد؛ *فرهنگ معین*، انتشارات امیرکبیر.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲)، *لغتنامه دهخدا*، تهران، دانشگاه تهران.
- رشید زاده، فتح‌الله، (۱۳۸۹)، *تبیین اندیشه نظامی فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)*، نشریه مدیریت نظامی، شماره ۳۷.
- رشید زاده، فتح‌الله (۱۳۹۴)، *تبیین فرازهایی از اندیشه نظامی - دفاعی فرماندهی معظم کل قوا (مدظله‌العالی)*، تهران، انتشارات دانشگاه افسری امام علی (علیه‌السلام).
- قمی، شیخ عباس (۱۳۸۶)، *منتهی‌الأمال یا زندگی چهارده معصوم (علیه‌السلام)*، چاپ انصارالمهدی، تهران، انتشارات جهان‌آرا، چاپ اول.
- کرم نیا، رضا (۱۳۹۱)، *ارائه الگوی راهبردی براساس اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (رحمت‌الله‌علیه)*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گروه مطالعات دوره چهاردهم دانشکده امنیت (۱۳۸۹)، *تدوین الگوی راهبردی تحکیم و توسعه اقتدار ملی جمهوری اسلامی ایران*، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- گوکالپ^۱، حسین (۱۳۹۵)، *زندگی حضرت محمد (ص) از نظر نبردها و سفرها*^۲، ترکیه، دانشگاه سلجوق.
- عسگری، محمود (۱۳۹۱) *ویژگی‌ها و مؤلفه‌های کلیدی اندیشه نظامی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)*، مجموع مقالات اولین همایش تبیین اندیشه‌های دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، معاونت سیاسی سازمان عقیدتی سیاسی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، تهران.

1. Huseyin Gokalp

2. The life of the prophet Muhammad in terms of Battles and Expeditions

- آقاجانی، احمد؛ عسگری، محمود (۱۳۹۰)، *نقش آفرینی اتاق‌های فکر در سیاست‌گذاری دفاعی-امنیتی*، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال نهم، شماره سی و دوم، ۱۳۷-۱۷۲.
- عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم، (بی‌تا)، *همسران رسول خدا (ص)*، دارالتبلیغ اسلامی.
- ابن سعد، محمد بن سعد (۲۳۰ ق)، *الطبقات الکبری*، به کوشش محمد عبدالقادر، (۱۴۱۸ ق)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۹). *مناقب آل ابی طالب*، ج ۱، ص ۲۳۸. قم: انتشارات علامه.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۷۷۴ ق)، *البدایه و النهایه*، به کوشش علی شیری، (۱۴۰۸ ق)، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- ابن کثیر، السیره النبویه، (۷۷۴ ق)، به کوشش مصطفی عبدالواحد، (۱۳۹۶ ق)، بیروت، دار المعرفه.
- ابن هشام حمیری، عبدالملک، السیره النبویه (۲۱۳ ق. ۲۱۸ ق)، به کوشش محمد محیی الدین، (۱۳۸۳ ق)، مصر، مکتبه محمد علی صبیح.
- الصالحی، محمد بن یوسف، (۹۴۲ ق)، *سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد*، به کوشش عادل احمد و علی محمد، (۱۴۱۴ ق)، بیروت، دار الکتب العلمیه.
- الطبرسی (۵۴۸ ق)، *مجمع البیان*، به کوشش گروهی از علما، (۱۴۱۵ ق)، بیروت، اعلمی.
- الطبری (۳۱۰ ق)، *جامع البیان*، به کوشش صدقی جمیل، (۱۴۱۵ ق)، بیروت، دار الفکر.
- الطبری، محمد بن جریر (۳۱۰ ق)، *تاریخ طبری* (تاریخ الامم و الملوک)، به کوشش گروهی از علما، (۱۴۰۳ ق)، بیروت، اعلمی.
- مقریزی، تقی الدین احمد، (۸۴۵ ق)، *امتاع الاسماع*، (۱۴۲۰ ق)، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- واقدی، محمد بن عمر (۲۰۷ هـ ق)، *المغازی*، به کوشش مارسدن جونز، (۱۴۰۹ ق) بیروت.
- واقدی، محمد بن عمر (۲۰۷ هـ ق)، *المغازی*، چاپ دوم (۱۳۷۶)، قم، دفتر تبلیغات اسلام.
- یعقوبی، احمد بن یعقوب (۲۹۲ ق)، *تاریخ یعقوبی*، ترجمه: محمدابراهیم آیتی، (۱۳۶۶)، تهران. انتشارات آقامحمدی، داود (۱۳۹۹)، *جزوه درس اندیشه نظامی*، دانشگاه عالی دفاع ملی.
- زهدی، یعقوب (۱۴۰۱)، *جزوه درس اندیشه نظامی*، دانشگاه عالی دفاع ملی.

